

DEN GAMLA EXERCITIEGÅRDEN I UPPSALA

Av NILS SUNDQUIST

Det är naturligt att inom en sådan institution för ungdomens utbildning som Uppsala universitet utgör alltemellan utgått initiativ ägnade att befordra även alumnernas *fysiska* fostran. I regel har väl dessa initiativ haft studenterna själva till objekt, men exempel finnas också på att någon framsynt akademiker igångsatt en rörelse, som vidgat sig till att avse universitetsstadens ungdom i allmänhet. Ett lysande exempel härpå är akademiadjunkten, sedermera professorn Jöns Svanbergs grundande år 1796 av Uppsala simsällskap. Svanbergs tanke var kanske i första hand att de i Uppsala över sommarferierna kvarliggande studenterna skulle ges möjlighet att förkovra sig i den nyttiga simkonsten, men han ville också att all stadens ungdom skulle bibringas simkunnighet. Ett ännu i friskhet levande tecken på att det var ur den akademiska världen som initiativet kom, utgöra de former, under vilka Simsällskapet årligen avslutar simundervisningen: när väl proven avlagts och godkänts sker *promotion*. Precis som den akademiske doktoranden får stiga fram till parnassen för att av promotor krönas med lagerkransen, får simmagistern simma fram till promotor för att krönas med eklövskransen. Dessa av Jöns Svanberg 1796 i Uppsala införda akademiska simpromotionsformer ha upptagits av så gott som alla simsällskap i riket. Promotionshögtiden har i simföreningarna blivit så obligatorisk att man i regel alls icke ägnar en tanke åt ceremoniens akademiska ursprung.

Men ehuru Uppsala simsällskap år 1946 kan ståta med att bli etthundrafemtio år och därför nog bör betecknas som värl-

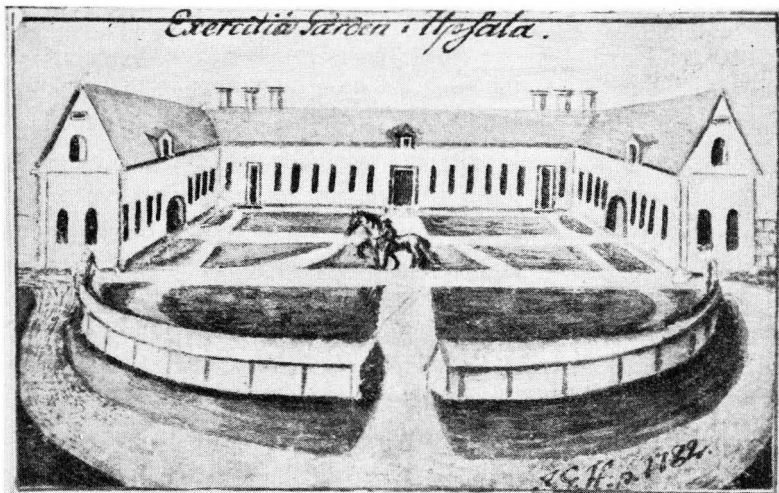

Bild 1. Exercitiegården i Uppsala. Teckning av J. G. HÄRSTEDT 1782.

dens äldsta idrottsförening, får det dock som befordrare av fysisk fostran i ålder stå tillbaka för en annan institution i Uppsala, nämligen den akademiska *Exercitiegården*. Densamma grundades redan år 1663 och kan följaktligen om ett par decennier fira 300-årsjubileum. Visserligen finns Exercitiegården ej kvar längre, men dess verksamhet lever kvar i den moderna Gymnastik- och idrottsinstitutionen, som till sitt förfogande har så förnämliga anläggningar som Gymnastikhuset vid Svandammen och den riksbekanta Studenternas idrottsplats. Det kan vara av intresse att närmare se till var den gamla idrottsgården var belägen, hur den såg ut och hur den var inrättad.

Helt säkert finns det ännu några äldre Uppsalabor som minns Exercitiegården eller *Stallgården*, som den vanligen kallades, då den inrymde det akademiska stallet. Den revs för endast omkring 60 år sedan i samband med att grundschaktning utfördes för det nuvarande universitetshuset, vilket stod färdigt 1887. Härmed ha vi antytt Exercitiegårdens belägenhet. Den låg på universitetshusets plats med sin

huvudsida mot söder, d. v. s. mot Åsgränd och Ärkebiskopshusets trädgård. Tyvärr förefaller det som någon fotografi av Stallgården icke skulle finnas. Gården har dock lyckligtvis upprepade gånger avbildats i teckning och målning.

Exercitiegårdens skapare var professor Olof Rudbeck d. ä. Efter att i maj 1652 ha ventilerat sin avhandling *De circulatione sanguinis* (Om blodomloppet) reste Rudbeck med understöd av drottning Kristina och Axel Oxenstierna utrikes för att fortsätta sina studier. Efter tvåårig vistelse vid Leidens universitet återvände han till Uppsala och utnämndes 1655 till adjunkt i medicin. 29 maj 1658 erhöll han, vid 28 års ålder, fullmakt som e. ordinarie professor och 22 juni 1660 intog han plats som ordinarie professor i medicinska fakulteten. Den unge professors anseende växte så hastigt att det ej förvånade någon då kanslern, Magnus Gabriel De la Gardie — vars förtroende Rudbeck tidigt vunnit och aldrig förlorade — antydde sin önskan att Rudbeck, ehuru enligt konstitutionerna ännu ej därtill berättigad, skulle insättas i rektorsvärdigheten. Året 1662 tjänstgjorde Rudbeck sålunda som akademiens rektor. Genom sin initiativrikedom och handlingskraft kom den unge rektorn att göra universitetet de största tjänster. Ett flertal nya institutioner skapades. Rudbecks mest kända byggnadsverk är Gustavianum i den form vi i våra dagar känna huset. I den år 1662 byggda kupolen inrättade Rudbeck det s. k. *Theatrum Anatomicum*, en anatomisk lärosal, där dissektioner av människokroppen kunde företagas. Nere i Svartbäcken inrättade han på sin svärfader borgmästaren Tomas Lohrmans kålgårdstomter en botanisk trädgård, den nuvarande Linnéträdgården, där undervisning i botanik meddelades. I sin egen gård vid Stora torget inrättade han ett naturaliemuseum.

Som ett led i Rudbecks arbete för Uppsala universitets förkovran ingick byggandet av Exercitiegården, där framförallt de adliga studenterna, som i sin kommande ämbetsmannagärning på inrikes eller utrikes botten skulle vara skickade i att föra sig höviskt, skulle få lära sig ridderliga idrotter. Rud-

Bild 2. Domkyrkostaden i Uppsala från norr. Den långa byggnaden längst t. h. är Exercitiegården. Teckning 1770 av FR. AKRELIUS.

beck ansåg därtill att detta vore ett gott sätt att draga den adliga ungdomen till Uppsala, vilket redan i sig innebar en högst avsevärd ekonomisk förmån för universitetet och kunde medföra en annan, nämligen att för dess välgång intressera den så mäktiga adeln, framhåller Annerstedt. En föregående tids erfarenhet tycktes ge Rudbeck rätt, ty redan 1637 förklarade filosofiska fakultetens dekanus, att adeln ej gärna stannade kvar i Uppsala, då den saknade tillfälle att utbilda sig i främmande språk, dans, fäktkonst och övriga kroppsövningar. Rudbecks förslag omfattades med intresse å högsta ort, där hans åsikter delades av både den högadliga regeringen och rådet och sannolikt ej minst av kanslern, Magnus Gabriel De la Gardie.

Redan den 14 februari 1663 gavs den kungliga resolution som anbefalldes exercitiestatens inrättande. Rudbecks första byggnadsplan hade varit än mera omfattande, i det han föreslagit att begagna tillfället och på samma gång bereda ny plats

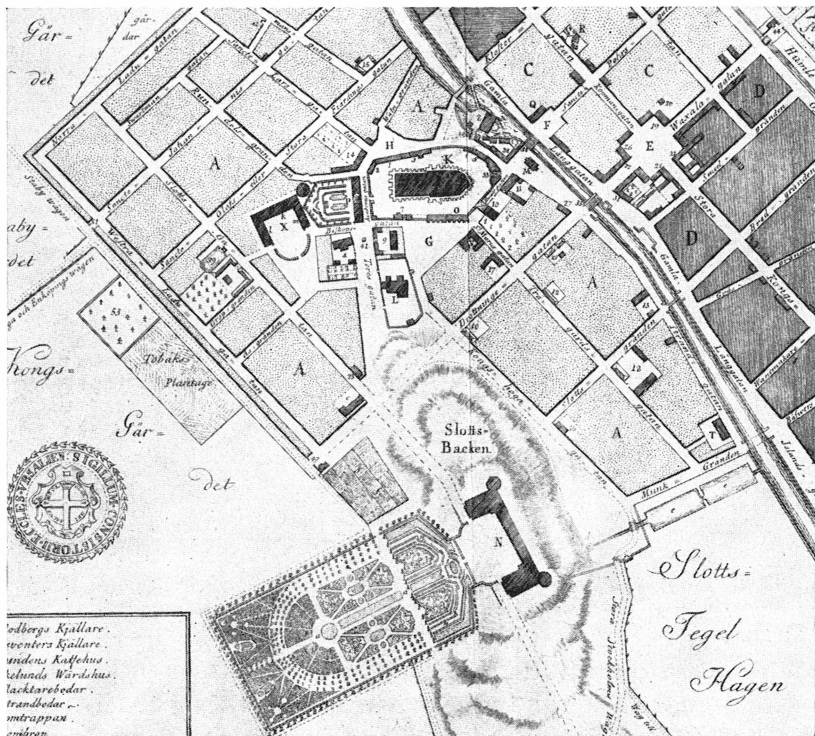

Bild 3. Karta över Uppsala år 1770. Den stora byggnaden med flyglar väster om domkyrkan är Exercitiegården.

för biblioteket, anordna större auditorier och bygga ett torn för astronomiskt observatorium.

Den tomt, där gården var ämnad att uppföras, hade genomgått mycket måttade utvecklingsskeden. På området låg sedan 1520-talet den s. k. Uppsala gård, Gustav Vasas första slotts-anläggning i Uppsala. Det kan ännu ej avgöras när de första byggnadsarbetena började vid densamma, ej heller kan säkert sägas vem som var den förste byggherren, ärkebiskopen eller konungen. Det är möjligt att det var båda dessa herrar, nämligen ärkebiskop Johannes Magnus och konung Gustav Vasas, som i samråd lät uppföra den äldsta borganläggningen. Är

1526 synes dock konungen ha tagit borgen i egen hand och gjort den till sitt residens i Uppsala. Den blev nu väsentligt utvidgad och framstod på 1550-talet som en fullt värdig kunglig bostad och fästning. Det säregna inträffar nu att sedan konungen också uppfört en ny borg på åsen söder om staden, d. v. s. det nuvarande slottsområdet, får Uppsala två Vasaborgar samtidigt, en unik särställning för en svensk ort.

Den nya borgen på åsen blev dock den alltmer dominerande som kunglig bostad och Gammelgården, som Uppsala gård började kallas, kom till användning för mera sekundära ändamål. Under 1500-talets senare del användes den alltjämt som bostad för kungliga personer, men på 1600-talet — sannolikt i samband med att Karl IX börjar uppföra det materialslukande långslottet på åsen — börjar Uppsala gård sin verkliga förnedringsperiod. Murverken nedrivs och av några kvarstående rester skapas ett under åsslottet hörande kungligt stall.

I ett nytt skede inträder den forna Gammelgården år 1648. Nämnda år skänker nämligen drottning Kristina tomten med de kvarstående murresterna till Uppsala universitet för att på den välbelägna platsen uppföra ett universitetshus, som skulle svara mot Uppsalaakademiens nu uppnådda goda ställning efter hennes faders donation av de gustavianska arvegodsens.

Stora förberedelser gjordes för att uppföra universitetspalatset. I flera år främkördes till platsen byggnadsmaterial. Men härvid stannade det. Någon byggenkap blev aldrig av. Projektet var för stort och varken universitetets egen eller statens ekonomi tillät på de krigiska 1650—60-talen något bygge av denna omfattning.

Men Rudbeck ville icke släppa tanken att fullfölja de stolta universitetsplanerna. Han utbildade sig själv till arkitekt och experimenterade ut materialbesparingsmetoder, som skulle förbilliga byggenkapen. Han lär till och med själv ha lärt sig murningskonsten för att kunna övervaka uppbyggnadsarbetet. Han ritade nu åtminstone två förslag till universitetshus, båda betydligt förenklade i förhållande till Tessinför-

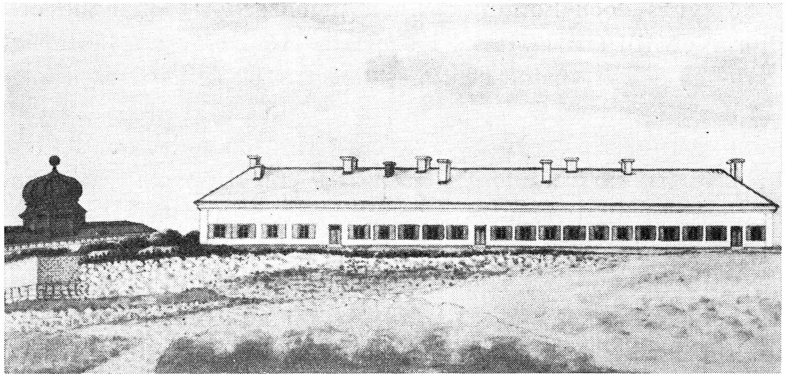

Bild 4. Exerцитiegårdens huvudlänga från norr. Teckning från omkring år 1800.

slaget. Rudbecks projekt upptog en plan i U-form, närmast som ett »halvt» Tessinförslag, d. v. s. ett dylikt med ena flygelparet borttaget. Förslaget ansågs tydligen även det för kostsam och Rudbeck framlade då ett ännu enklare förslag. Båda förslagen återfinnas intressant nog i Atlanticans Atlasband. Men även det sista förslaget väckte betänkligheter hos universitetets ekonomiledning.

Men Rudbeck gav sig ej. Någoting måste göras på den donerade tomten och av det framförslade byggnadsmaterialet. Han kom då på tanken att på platsen uppföra den ovan nämnda institutionsbyggnaden för studenternas fysiska och »höviska» fostran. Till de egentliga exercitieämnena, som voro fäktning, ridning och dans, räknades vid denna tid också de utländska språken, i vilka färdighet voro nödvändiga för de blivande ämbetsmännen och diplomaterna.

Nu tillkom alltså åren 1663—65 — sedan Rudbeck tillsvare löst universitetshusfrågan genom vissa nyinredningar i Gustavianum — Rudbecks ståtligt anlagda Exerцитiegård. Av stort intresse är att planritningen finns kvar. Den återges här i bild 5. Planens form och storlek blev troligen densamma som Rudbeck tänkt sig för det nya universitetshuset. Det blev således en byggnad i U-form med huvudbyggnad vid baslinjen och flyglar vid sidorna omkring en rymlig gård. Hela anlägg-

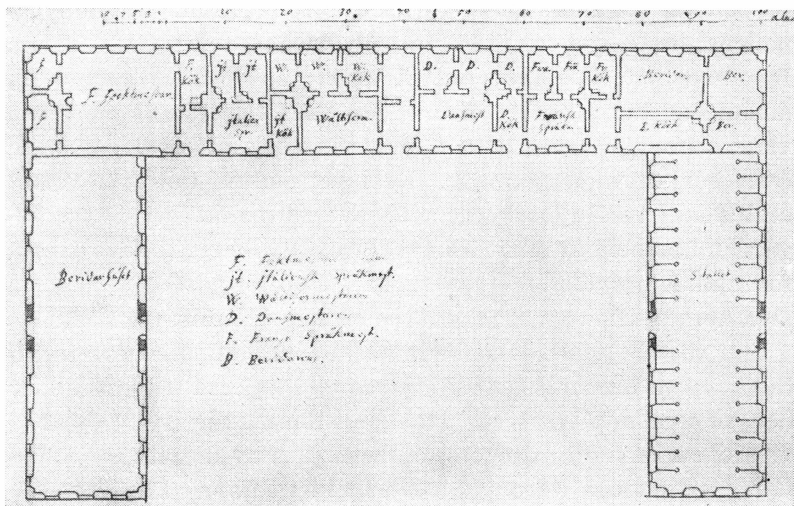

Bild 5. Exerçitiégården i Uppsala enligt OLOF RUDBECKS ritning. Huvudlängan innehåller bostäder för fäktmästaren (F), italienske språkmästaren (it), voltigemästaren (W), dansmästaren (D), franske språkmästaren (F) samt beridaren (Ber). Vänstra flygeln inrymmer »Beridarhuset», den högra stallet.

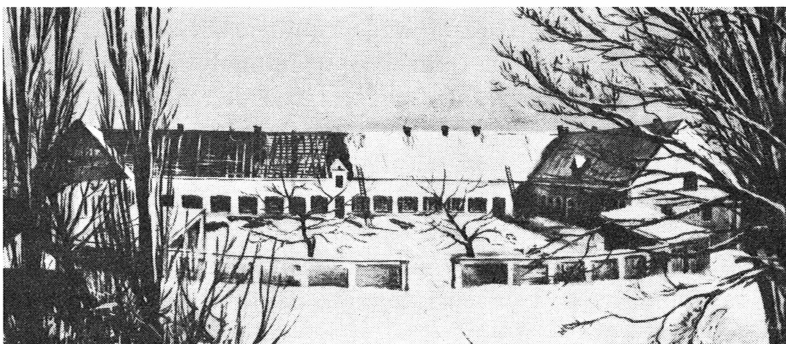

Bild 6. »Stallgårdens sista stunder.» Från Exerçitiégårdens rivning på 1880-talet. Målning av akademiritmästaren C. G. HOLMGREN.

ningen var envånig. Dess storlek var 75×46 m. Huvudbyggnadens mått var 75×11 m., flyglarnas mått 35×12 m. Byggnadsmaterialet var putsat tegel. Takformen kännes ej, då bild av huset endast finns från ett senare stadium, sedan vissa ombyggnader skett. Troligt är dock att flygelgavlarna från början varit valmade. Dels var denna takform varmt omhuldad av Rudbeck, dels är det sannolikt att Exercitiegården i princip kom att till det yttre ansluta sig till det andra, förenklade universitetshusförslaget. Utanför gårdsplanens fria sida kom sedermera att uppföras en hägnadsmur av sten.

Hur var nu 1600-talets akademiska exercitieinstitution inrättad och vad innehöll Exercitiegården? På dessa frågor lämnar den bevarade planen ett ganska uttömmande svar. Undervisningen i exercitieämnena ombesörjdes av de fem exercitiemästarna, vilka voro fäktmästaren, voltigemästaren, dansmästaren samt de båda språkmästarna, franske språkmästaren och italienske språkmästaren. Det framgår av namnet vilka övningsämnen dessa hade. Voltigemästaren ombesörjde undervisningen i ridning.

Exercitiegårdens huvudbyggnad inrymde bostäder för exercitiemästarna. Längst till vänster från gårdsplanen räknat hade fäktmästaren sin bostad. Våningen omfattade tre rum och kök och förstuga. Rummen utgjordes av en större sal och två mindre kamrar. I de följande våningarna, som alla voro exakt lika stora, bodde i tur och ordning italienske språkmästaren, voltigemästaren, dansmästaren och franske språkmästaren. Längst till höger bodde en befattningsinnehavare, som vi förut icke nämnt, nämligen *beridaren*. Det är högst sannolikt att denne var stallmästare och hade som huvuduppgift uppsikt över stallet; helt säkert skulle han också deltaga i ridundervisningen. Det synes därtill som åtminstone en lärosal skulle ha ingått i denna byggnad. Fäktmästarens stora sal är betydligt större än hans kollegers — den har icke mindre än fyra fönster — och det förefaller som om densamma fått tjänstgöra som *fäktsal*.

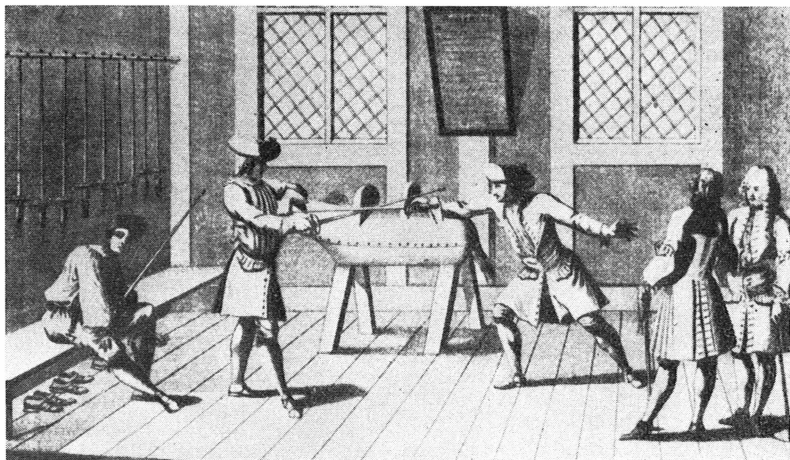

Bild 7. Fäktlektion vid tyskt universitet. Efter stick från 1600-talet. Bakom fäktarna trähäst för ridundervisning.

Det återstår att nämna de båda flyglarna. Den västra — den till vänster från gårdsplanen sett — inrymde ridsalen och går på planen under beteckningen *Beridarhuset*. Den hade det ansefliga yttnehållet av 11×34 kvm. Den östra flygeln inrymde också endast ett rum nämligen *Stallet*, som med sina dubbla rader av 16 spiltor hade plats för 32 hästar. Stallet stod i förbindelse med beridarens bostadsvåning.

Exercitiegården kom snart att gå emot oblida öden. Dess stat var från början alltför löst upplagd, varför de olika övningsämnenas företrädare hade att kämpa mot de största ekonomiska svårigheter. Till det svåra läget bidrog säkerligen också den motsatsställning, som snart kom att inträda mellan Rudbeck och konsistoriet. En stabilisering i exercitieustitutionen tycks dock ha inträtt fram mot 1700-talet, varför undervisningen kunde fortgå till och med i utökad form. Vi finna exempelvis att språkmästarnas antal nu utökats med en tysk språkmästare. Det är här dock icke meningen att utförligt skildra Exercitiegårdens alla öden och förändringar genom tiderna — det kan antecknas att både akademiens tryckeri och apotek kom att inrymmas i gården redan vid 1700-talets

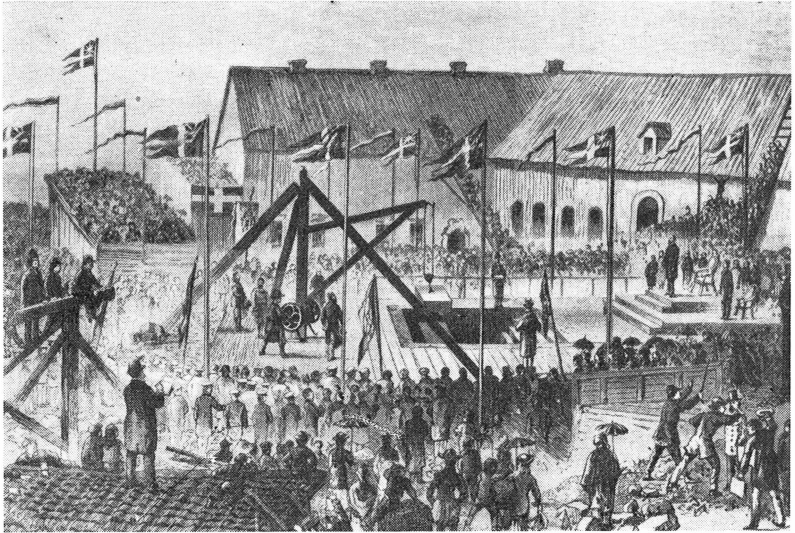

Bild 8. Från Exercitiegårdens tomt då grundstenen lades till universitets-
huset omkring år 1880.

början — utan vi har endast velat teckna bilden av densamma som en tidig anläggning för sport och idrott. Förvisso hade den spelat en viktig roll härutinnan då den vid slutet av 1800-talet jämnades med marken för att lämna plats för det nya universitetshuset. I det Gymnastik- och idrottsmuseum, som under senare år inrättats i Stockholms Stadion, har Exercitiegården i Uppsala uppmärksamrats. Besökaren kan där återfinna gården i modell.¹

NOT.

¹ Modellen har byggts på Tekniska museets i Stockholm modellverkstad under författarens kulturhistoriska överinseende. — För påpekande av den rudbeckska planritningens existens i Kammararkivet tackar förf. major G. Moberg, Uppsala.